Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 111 (12201) | 1983 чылдың май 13, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 коп

СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 40 ЧЫЛЫН ТӨЛЕПТИГ УТКУУЛ!

ЧАА ТЕХНИКАНЫ ШИҢГЭЭДИП АЛЫР

1983 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планының чедишкинниг күүселдезин демдеглевишаан, СЭКП ТК-ның ноябрь (1982 ч.) Пленуму ниитилел бүдүрүлгезинин болгаш улус ажыл-агыйының ажыктыын бедидериниң эргежок чүгүлазын айтып, олче партия, совет органнарның, организацияларның болгаш күш-ажылчы коллективтериң кичээнгейин үлгандырган.

Эрткен чылын Кызылдың бүдүрүлгелериниге чаа техника, мурнакчы технология, ажылды эртемге үндезилеп организастаар талазы-биле 102 хемчеглерни боттандырып чорударын планнаан. Ол хемчеглериң 84-үн бүдүрүлгелер шиңгээдип алган. Ооң экономиктиг ажыы 130 муң рубль болган. Чаа техниканы шиңгээдип алырының планын «Тудуг кезектери» комбинат, Кызылдың эзт комбинады, «Тыва тудуг материалдар» каттыжыышкыны, хлеб заводу күүселип шыдаваанар. Чаа техниканы шиңгээдип алырының айты р ы ы н кайы коллективке эки турган болдур, ында техника-э к о н о м и к тиг көргүүглер бедик, күрүне планы доктаамал күүсеттинип, ажылчыннарның ажылдан үнер, кирер чоруу эвээш болур. Ооң аңгыда, бирги ээлчегде, депшилгелиг технологияны, мурнакчы дуржулганы шиңгээдип алганындан продукцияның шынары экижий бээр.

Кызылдын дааранылга фабриказы чаа технологтуг үш операцияны эрткен чылын шиңгээдип алган. Ол ышкаш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар, чаа 28 единица дерилгелерни ажыглаан. Түңнел багай эвес. Оларның ниити экономиктиг ажыы 18,7 муң рубль болган. Дээди сорттуң бараанларын көргүзүүн экижиткениниң ачызында пландан ажыр 116 муң рубльдиң орулгазын алган.

Мурнакчы технологияны шиңгээдип алганының күсели-биле Кызылдың тараа сайгарар базазы дээди сорттуң 3 муң тонна далганын бүдүрүп үндүрер а~галыг болган.

1982 чылда «Тудуг кезектери» комбинат чаа дерилгелерни шиңгээдип алыр талазы-биле ажыл-чорудулгазын идепкейжитсе-даа, чамдык айтырыгларны комплекстиг шинтпирлээрни чедип албаан. Ындыг-даа болза «Главкрасноярскстройга» бир дугаарында хана материалдарының ишти-даштын хоюглаар, панельдериниң даштыы талазын дескилеп, экижидөр чугула машинаазын шиңгээдип алган. Ону монтажтап кылганында четпестер бар болганындан амдаа эки, чогумчалыг ажыкты бербейн турар. Тудутта коштуг херек гипсолит ханалар негин ажыглалга киирериниң хуусаазын үндезин чок черге уэткан.

Бир эвес шынары куду продукцияны бүдүрүп үндүрер болза, ол хереглекчилериң негелдезин хандырып шыданас, ынчангаш күш-ажылдын бүдүрүкчүлүү чайгаар-ла чавызаар, бүдүрүлгениң ажыктыг ажыллаарынга багай салдарны чедирер, продукцияны бүдүрер, ону сайгарар планнарны күүседиринге шаптыктаар дээрзи билдингир. Шак ындыг байдалды Кызылдың туйбу, Элегес-Аксының керамзит-сай заводтарындан көрүп болур. Ол коллективтер 4,7 миллион туйбуну чедир бүдүрбээн, а 3,7 миллион туйбу брак болган. Бир эвес ол продукцияның шынары эки турган болза, ол заводтарын планнарын күүсеттинмейн барганынга ук заводтарының чаа техниканы шиңгээдип алырының планын күүсеттээни база багай салдарны чедиргени чугаажок. Чижээ, Кызылдың туйбу заводу температураны болган аэродинамиктиг чурумну хемчээриниң автоматтыг системазын шиңгээдип албаан.

Бүдүрүлге бүрүзүнде техниктиг деннелди болгаш кылыгларның быжыг, идеегелдиниң белдериниң курлавырлары бар. Ол дээрге складтарны алгыдары, лаборатория болганы шиңгеле дерилгелерни четчеңээри, алырының эртемге үндезилээн болгаш бүдүрүлгечи ажыл-херээниң дугайында оперативтиг медээлер ажылын экижидери-дир.

Бо ажылдар талазы-биле бисте улуг четпестер бар. Склад ажыл-атыйын мебель фабриказы, «Тудуг кезектери» комбинат, хлеб болгаш алгы заводтары ам-даа болур-чогууру-биле хандырып шыдаваан.

Продукцияның шынарын экижидериниң кол үндезини — эртем биле бүдүрүлгениң харылзаазын ханыладып, быжыглаары болуп турар. Хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелериниң адыр аайы-биле эртем-шинчилел институттары-биле харылзаазы ам-даа кошкак. Эртем-шинчилел институттарының болгаш конструктор бюроларының сүмезин доктаамал ажыглавайн турар. Эртем ажылдакчыларының дузазы-биле Кызылдың алгы заводунга, Рембыттехникага, телеательге комплекстиг системаны ажылдап кылган. Ынчалза-даа олар тус черниң байдалдарын өөренип көрбейн барган, коллективтерде инженер-техниктиг ажылдакчыларын аңаа киржилгези багай болган.

Бир эвес эки шынарлыг продукцияны бүдүрүп үндүрер дээр болза, ынчан бедик организастыг чорук, сагылга-чурум болгаш улус ажыл-агыйының бүтүү звеноларының планнаттынган, чогаадыкчы ажыл-херээ улуг рольдуг дээрзин утпас херек. Үстле ынчан ажылдың ажыктыын, бедик бүдүрүкчүлүүн чедип ап болур.

Г. ТУТЫНИНА,
эртем-техниктиг ниитилелдин область чөвүлелиниң даргазының оралакчызы.

Шынар—ажылдың көрүнчүү

650 муң рубль түнге бүдүрүп үндүрген. Ол көргүзүг 1981 чылдың ол-ла үезинде турганындан 57 муң рубль көвүдээн.

Продукцияның шынарын экижидериниге угланган чогаадыкчы ажылдарга фабриканың специалистери идепкейлиг киржип турарлар. Олар эрткен чылын чогаадыкчы 8 саналды киргген.

Күш-ажылды организастаарын экижиткениниң, эртем-техниктиг, экономиктиг факторларны ажыглаанының күселі-биле «Каа-Хем» хөмүрдаш разрези планнаттынган хүлденнишкинни 0,1 хуу кудуулаткан. Продукцияның шынар

БӨГҮН СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫШ ЭКРАНЫНДА: ● Үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бо чылдың дөрт айларында ● Чарыштыг бригадаларда ● Шынар — ажылдың көрүнчүү ● Коллективтиң ролүн бедидер дээш ● Хоймунуң дуржулгазындан ● Участоктуң ажылы экижээн

ЭКИ АЖЫЛДААР, ЭЧИЗИНГЕ ЧЕДИРЕР

Эрзин районда тудугжу коллективтер Совет Тываның 40 чыл оюнга күш-ажылчы чедишкиннерлиг ужуражыр сорулгалыг ажылдан турар. Капитал тудуг талазы-биле бирги кварталда көргүүг эки болган. Районда кол тудуг коллективтери — «Тыва совхоз тудуг» каттыжышкынының № 5 КМК-зы, «Тыва септелге тудуг» трестиң септелге-тудуг участогу бирги кварталда 275 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр турган, ону 282 муң рубльге күүсеткен. Эрткен айларда «Нарын» совхозка үш, Ленин аттыг совхозка бир, Эрзин суурга бир, «Чаа орук» совхозтуң малчынарынга бир-бир чуртталга бажыннарын, бир чупар-бажыңны ажыглалга киргген.

Ол коллективтер кайызы-даа ай планнарын доктаамал күүселип, ден-дескі ажылдан келген. Чыл келген тудум-на мурнакчы тудугжуларының саны өзүп орар. Чарыштын мурнуу одуруунда — Кызыл-оол Оюнуң бригадазы. Ол коллектив квартал планын 172 хуу күүсеткен. Бригадага шилчирер вымпелди тывыскан. Ийнги, үшкү черлерни тудуг ыяжы белеткен турар Дажы Кунгааның, Сергей Дичиттин бригадалары эллээн. Ол бригадалар планнарын 131 болгаш 108 хуу күүсеткилээн. Ол ышкаш Г. Ловандайның, Б.-М. Дондуктуң бригадалары база эки ажылдаан.

Бо чылын ажыл-агыйжы арга-биле тудуг кылыры совхозтарда моон мурнунда чылдарга деңнээрге эллээн экижээн. Олар тус чернин материалдары-биле тудуг ажылы кылырынче кичээнгейин углап, ам 1952 кубометр тудуг ыяжын белеткеп алганнар.

Ол ажылга «Нарын», «Мөрен» совхозтарның тудугжулары багай эвес ажылдаанар. Совхозтарның удуртукчулары хойжу коданнарны электрижидер ажылче кол күшту мөөнеп, бо хүннерде электри чагыларын тудугжулар белеткеп алган. Ону шеф күжү-биле кылыр. Оңгарларны казып, чагыларны тургузуп эгелээн.

Кылдынган чамдык ажылдар-биле чергелештир тудуг ажылында четпестер ам-даа бар болуп артпышаан. Бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумунуң кошкаандан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ам-даа чавыс, тудугла күш-ажыл механизастаттынмаан. Ынчангаш колдуунда-ла хол-биле кылып турар.

Тудуг-монтаж ажылдарының шынары куду, дужаар объектилерни чедир кылдынмаан үүлдерлиг дужаап турар фактылар ам-даа бар. Ооң түнелинде объектилерни дужааган соонда ону ажыглаар кижилер эде азы чедир кылырынга хөй үе-шакты чарыгдап турар.

Тудугга мурнакчы арга-дуржулганы нептередир, аныяктарны өөредир ажылды партия, профээлел, комсомол организациялары болгаш ажылагыйның удуртукчулары четпес организастап турар. Районда бот-орулга-чарылгалыг ажылдаар мурнакчы арга-дуржулга нептеревейн турар.

Ол бирги беш чылдың өзек чылында тудугжуларның мурнунда сорулга улуг. Бо чылын район төвүнге чылда 3 миллион туйбуну бүдүрер заводту, «Чаа орук» совхозка 300 олуттуг көдээ Культура бажының, 3200 дөрбелчин метр шөлдуг 40 чуртталга бажының, 3700 хой кирер 7 кажааны, малчынарга 9 чупар-бажыңны тудар. Оларны долузу-биле ажыглалга киирери — тудугжуларның күженнишкиниг ажылындан хамааржыр.

О. СОЯН.

ИЗИИ-БИЛЕ ҮҮЛДҮГЗҮНМҮШААН

«Күш-ажылчы коллективтер болгаш бүдүрүлгелерни, албан черлерни, организацияларны эргелеп башкарарынга оларның ролүн бедидер дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин бистин «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары изиг үүлдүгзүнүүшкүн-биле деткип, ону чугаалажып көөрүнге идепкейлиг киржип турарлар.

ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин совхозтуң төп салбырында партия эге организациязының коммунистериниң ниити хуралынга чугаалажып көргеп. Ооң киржикчилери күш-ажылчы коллектив дугайында ССРЭ Хоойлузун төлевилелин чаңгыс үн-биле үүлдүгзүнүп, бүдүрүлгелерни, албан черлерни, организацияларны эргелеп башкарарын демократчыдары күш-ажылчы коллективтерде хөй-ниити организацияларының, ажыл-ишчилериниң идепкейин бедидери-биле тудуш холбаалыг болуп турарын демдеглевишаан, боттарының санал-онаалдарын киргеннер.

Дагыр-Шемиде комсомолчуаныяктар бригадазында хоочун хойжу, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденинин эдилекчизи, коммунист О. Ч. Монгуш хуралга санал бергеш:

— Бистиң бригаданың коллективи Хоойлу төлевилелибиле танышкаш, ону улуг үүлдүгзүнүүшкүн-биле деткээн. Ылаңгыя даандырган ажыл-херек дээш аңаа ажылчындан удуртукчуга чедир боттарының бот-харыысалгазын күштелдиреринин, күш-ажылдың сагылга-чурумун улам шыңгыырадырының дугайын ында айытканы үүлдүг-дүр — деп чугаалаш, ажыл шагы үзер, чалгаа кижилерге чогуур хемчегларни онаарын күштелдирер, чөптүг чылдагаан чокка ажыл шагы үскеннериң эолчеглиг шолээзинден ол хүннерни казыырының дугайында пунктуну толевилелге киирерин саналдаан.

— Күш-ажылчы коллектив дугайында ССРЭ Хоойлузунуң толевилелин ферманың коллективиниң бүгү кежигүннери-биле бир домей деткип турар мен — деп, Шык-Бажы сүт-бараан фермазында кормоцех оператору, коммунист М. Х. Дадар-оол саналынга чугаалаан. Күш-ажылчы коллектив дугайында партияның болгаш чазактың чаагай сагыш салыышкынына харыы кылдыр улам эки ажылдаарын, бо чылын 300 тоннадан эвээш эвес витаминниг сиген далганын АВМ-ге белеткээрин ол хүлээнген.

О. КАРА-САЛ.

Чөөн-Хемчик район.

ХӨМҮР-ДАШ ТЫВЫЖЫНЫҢ БЕДИК ТЕМПИЛЕРИ

КЕМЕРОВО ОБЛАСТЬ. «Гидроуголь» будүрүлге каттыжыышкынының Новокузнецкиниң «Нагорная» шахтазының бешки даг участогунда Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры Егор Иванович Дроздецкийниң комплекстиг механизастаттынган асталга бригадазының хөмүрдаш казыкчылары ажылдың бедик темпилерни чедип ап турарлар. 1983 чылда ол коллектив 600 муң тонна хөмүрдашты казып үндүрериң хүлээнген. Чыл эгезинден бээр бригаданың пландан дашкаар тывыжы 25 муң тонна чедип турар.

ЧУРУКТА: бригадир Е. Дроздецкий (солагай талазындан үш дугаары) асталга забоюнуң ажылчыннары Г. Кутузов, А. Давыдкин болгаш А. Алексашов олар-биле кады.

А. КУЗЯРИННЫҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Эш А. С. Сатты Тыва АССР-ниң аъш-чем үлетпүрүнүң министринге томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Эш Александра Салчаковна Сатты Тыва АССР-ниң аъш-чем үлетпүрүнүң министринге томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

1983 чылдың май 12.
Кызыл хоорай.

Хроника

Тыва АССР-ниң аъш-чем үлетпүрүнүң министри албан-хүлээлгеннинден эш Сарыг-оол Дошгакович Кызыл-оолду өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хостаан.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХУРАЛЫ

Май 11-де Кремльге СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы В. В. Кузнецовтуң даргалааны-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ээлчеглиг хуралы болган.

Президиум улус депутаттарының Советтериниң ажыл-агый тургузуушкунунга ролүн улам бедидер дугайында СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының канчаар күүсеттинип турарының дугайында айтырыгны көрген. Улус депутаттарының Советтери партияның XXVI съездизинин болгаш СЭКП ТК-ның оон соонда болгулаан Пленумнарының шинтпирлерни база айытынган доктаалды амыдыралга боттандырбышаан, күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунун удуртур, республикаларның, крайларның, областарның, округтарның, районнарның болгаш хоорайларның девискээрлеринге комплекслиг экономиктиг болгаш социал хөгжүлдени хандырар, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын улгаттырар талазы-биле ажылды улам идепкейжиткенин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы Н. К. Байбаковтуң болгаш ССРЭ-ниң сан министри В. Ф. Гарбузовтуң илеткелдеринде демдеглеттинген. Советтериниң эргелеп башкарар болгаш контрольдаар ажылдары калбарган, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылынга, совет кижилериниң ажыл-ижинин болгаш амыдырал - чуртталгазының байдалдарын экижидеринге оларның салдары күштелген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының План-бюджет комиссияларының өмүнээзинден депутат А. М. Калашников б айтырыг талазы-биле эдериңи илеткел кылган. Советтериниң боттарының улгаткан бүрүн эргелерин ажыглап турган, чедип алган эки түнелдериниң дугайын, практика кырынга тургустунун кээр айтырыгларын дугайын Казах ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы С. Н. Имашев, улус депутаттарының Красноярск край Совединиң күүскомунун даргазы Н. Ф. Татарчук болгаш улус депутаттарының Воронеж область Совединиң күүскомунуң даргазы А. М. Воропаев олар чугаалаан.

Күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунун удуртурун сайзырарга-йлыг салырының эргежок чугулазынче, партияның XXVI съездизинин, СЭКП ТК-ның май, ноябрь (1982 ч.) Пленумнарының шинтпирлерни чедишкининг боттандырарынче, 1983 чылдың болгаш ниитизи-биле он бирги беш чылдың планын күүседиринче угланган организакчы болгаш кижизидикчи ажылды күштелдиреринче улус депутаттарының Советтериниң болгаш оларның органнарының кичээнгейин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хүлээп алган доктаалында угландырыр турар. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажыл-агый тургузуушкунунга улус депутаттарының Советтериниң ролүн улам бедидериниң дугайында доктаалда айыттынган эргелерни туе-туе девискээрлерге комплекслиг экономиктиг болгаш социал хөгжүлдени хандырарына, кызыы эрге-ажык бодаар чорукту болдурбайн, ниити-күрүне эрге-ажыктарын чайгылыш чокка сагып турган, бүгү бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажыл-чоорудулгазын башкарарынга улам долузу-биле ажыглаарын сүмелээн. Улус депутаттарының Советтери, министерстволар болгаш ведомстволар улус ажыл-агыйын адырлар болгаш девискээрлер аайы-биле эргелеп башкарарының бир дески болуруп, планнарны чугаалажып көөрүнүң болгаш дутуржуп алырының доктааттынган чурумун шыңгыы сагыырын, күш-ажылчы коллективтерге оларның онаалдаларын болгаш керээлиг хүлээлгелерни күүседиринге бүгү талазы-биле идиг бээрин чедип алыр ужурлуг.

Эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарынга ажылагый болгаш социал-культура тургузуушкунунга Советтериниң ролүн улам бедидер талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудары-биле холбашкан айтырыгларны үргүлүү чугаалажып көөрүп, оларга Аъш-чем программазын күүседирде бүгү талалыг дузаламчыны көргүзерин сүмелээн.

ССРЭ-ниң Күрпланынга, ССРЭ-ниң Сан министерствозунга, ССРЭ-ниң министерстволарынга болгаш ведомстволарынга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге чогуур даалгаларны база берген.

Ооң соонда Президиум Башкир АССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң чон ортузунга чуртташ турар черлериниң аайы-биле ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Башкир АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ф. В. Султановтуң дыңнадывында улус депутаттарының Советтериниң чон ортузунга ажыл-чорудулгазын анализтеп көргүскен. Ол айтырыгны белеткээринге киришкен депутат М. М. Галиев Башкир АССР-ниң Дюртюлин районунуң улус депутаттарының Советтериниң, ооң бодунуң даргалап турары «Уныш» колхозтуң баштаар черинин болгаш хой-ниити организацияларының ажылының чижээ-биле чурттакчылар ортузунга ажылдың хевирлериниң болгаш арталарының дугайын, ол ажылда бар четпестериң дугайын чугаалаан. Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. Ф. Ватченко болгаш Латвиа ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. С. Бараускас боттарының саналдарынга Украинаның болгаш Литваның Советтериниң хамаатыларының чурттап турар черлериниң аайы-биле ажылының дуржулганының дугайында чугаалажып көргеннер. СЭКП-ниң Башкир обкомунуң бирги секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү М. З. Шакиров Советтериниң чурттакчылар ортузунга ажылынга партийжи удуртулга талазы-биле чүве чугаалаан.

Чурттап турар черлериниң аайы-биле чон ортузунга ажылда чедип алдынган дуржулганы ажыглап турган, улам-на сайзырарга-йлыгын, партияның XXVI съездизинин, СЭКП ТК-ның май болган ноябрь (1982 ч.) Пленумнарының шинтпирлерни боттандырарынга ажылчы чоннарның идепкейлиг киржирин чедип алырын Башкир АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, республиканың улус депутаттарының чер-чер Советтериниге хүлээп алган доктаалда дааскан.

Идеологтуг болгаш политика-кижизидилгелиг ажылды күштелдирер талазы-биле немелде хемчеглерни боттандырарының эргежок чугулазын, ону экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң планнарын күүседиринге бедик түңнелдерни чедип алырынга чагыртырының, чорудун турар хемчеглериниң идейлиг угланышкының доктаамал бедидериниң, патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгениң айтырыгларынче доктаамал сагыш салырының эргежок чугулазынче кичээнгейни угландырган.

Сагылга-чурумну болгаш эрге-хоойлуну быжыглаарынче күрүне органнарының болгаш хөй-ниитиниң күжүн мөөцээри, аргалаашкын, маңгысталчак амыдырал чергелиг болгаш хулиганнаар чоруктар-биле, ниитилелге удур өске-даа болуушкуннар-биле демиселди шинтпирлиг идепкейжидери, азы четпээннер аразында корум-чурум үрөөр чоруктарны болдурбас дээш ажылды экижидери эргежок чугула деп көрген.

Хуралга кодекизиниң төлевилелин көрген. Бо талазы-биле дыңнадыгны ССРЭ-ниң хамаатыы ужар чүүл министри Б. П. Бугаев кылган. Кодекстиң төлевилелиниге түңнел кылыры-биле дамчыткан турган Транспорт болгаш харылзаа талазы-биле комиссияларының база Хоойлу дүрүмнер саналдаар комиссияларының мурнундан Эвилел Совединиң Транспорт болгаш харылзаа талазы-биле комиссиязының даргазы И. Е. Клименко чүве чугаалаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму палаталарының доктаамал комиссияларының киргген эдилгелерни болгаш тодарадылгаларын барымдаалап турган, ССР Эвилелиниң Агаар кодекизин бадылаар дугайында Чарлыкты хүлээп алган.

Хуралга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыныкының сески сессиязын чыылдырарыбиле холбашкан айтырыгларны, а ол ышкаш күрүне амыдыралының өске-даа чамдык айтырыгларын көрген.

Хүн айтырыгларын чугаалажырынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери В. В. Гришин, Г. В. Романов, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары киришкен. (СЭТА).

БҮДҮН ЧАРТЫК АЙ АРТКАНДА

Допчулал

Мал ажылынын продукциязын күрүнеге садарының чартык чыл планнары республиканың районнарының күүседип турары, май 1-де медээ-биле мындыг болган:

Районнар	сүт	эът
Бай-Тайга	42,8	28,2
Менгүн-Тайга	3,0	—
Барыын-Хемчик	60,0	62,5
Өвүр	46,9	29,1
Чөөн-Хемчик	63,3	[illegible]
Улуг-Хем	56,1	73,1
Таңды	66,1	[illegible]
Бии-Хем	65,5	65,0
Тожу	48,1	32,6
Каа-Хем	62,7	73,1
Тес-Хем	31,0	33,9
Эрзин	47,2	33,0
Кызыл	61,2	93,9
Республика шиитзи-биле	61,7	56,8

СЭКП-нин XXVI съездизинин, СЭКП ТК-ның май, ноябрь (1982 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга чедиишкиниг боттандырар, ол бирги беш чылдың үшкү чылының баштайгы айларындан эгелеп, бедик көргүүзүглерин чедип алыр дээш социалистиг чарышты калбартпышаан, малчыннар мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедиривче улуг күшту салып турар. Ону дараазында сан-фактылардан көрүп болур. Эткен чылдың бо үеэнде турганын бодаарга, бо чылдың дөрт айларын дургузуп алган күрүнеге сүттү 12597 центнер хөйму саткан.

Бии-Хем — 3421 центнери, Таңды — 3296 центнери, Чөөн-Хемчик — 1750 центнери эткен чылдың ол үеэкиде деннелиндан хөйму дужаган. Күрүнеге сүт садарын Бай-Тайгадан, Менгүн-Тайгадан өске үе-шаанда, ковчуг херектиг Хоойлу-дур. Бис ону шупту деткип турар бис. Бүдүрүлге планын бадылаар хамаан чок дыка хөй чүүлдерни көлективке көрбес турдувус. Ам шаңнап-мактаар, өөренир кижилерни безин боттарывыс бадылан киирер, бүгү-ле кылыр-даа, кылбас-даа чүүлдеривис шуптузуска билдингир мишкажы? Ол хамаан чок бригадирни безин таарыжыр, таарышпас-дыр деп, бадылап чугаалажыр эрге берген турар-дыр. Өг, бажың кан. Ажыы-биле чугаалаарга, ук районнарның ажыл-агыйларының удургукчулары, специалистери болгаш малчыннары бар курлавырларны болгаш болдунар аргаларны долузуубиле ажыглап шыдаваан-дыр.

Тус-тус ажыл-агыйларны ап көөрге, Жданов атты, «Совет Тыва» совхозтар күрүнеге сүт садарының чартык чыл планын дыка ажыр күүсеткилээн. «Мурнакчы», «Дөн-Терезин», СЭКП-нин XXII съездизи атты, «Сазы», «Тиилелге» совхозтар планнарын күүседир чоокшулаан.

Бо чылдың дөрт айларында республиканың күрүнеге саткан эъди эткен чылдың ол үеэнинде деннелиндеи 3691 центнер көвей болган. Ол-ла үеде өн-не хөй немелдеп Кызыл районнуң ажыл-агыйлары чедип алган. Аңаа бо чылын саткан эът эткен чылдың ынчангы деннелиндеи 3337 центнер хөй болган. Ол ышкаш Таңды (721 центнер), Барыын-Хемчик (374 центнер), Чөөн-Хемчик (747 центнер) районнарның совхозтары эътти базала эткен чылдың ол үеэнинден дыка көвүдеткен.

Бии-Хем, Тожу, Каа-Хем, Эрзин районнар күрүнеге эт садарын эткен чылдыындан кудулаткан. Ол черлерде садар малдарның семирти азыралгазын багай организастааны илдец-дир.

Күрүнеге эът садарының чартык чыл планын «Коммунизмиң херели» совхоз 2,3 катап ажыр күүсеткен. «Шивилиг», «Ленинчи орук», «Көк-Тей», «Тере-Хөл», Кызылдың куш фабриказы чартык чыл планнарын ажыр күүсеткилээш, өске ажыл-агыйлардан мурнап турар.

Мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң база күрүнеге садарының чартык чыл планнары чүгле чедир эвес, харын-даа ажыр күүседириче кедээнин ажыл-ишчилерин мобилизастаары, аңаа чайың болдунар аргаларын, ылангыя малды одарладып семиртирин бүрүн ажыглаары, бар курлавырларны дилеп тывары районнарның партия, совет база кедээ ажыл-агый органнарының, совхозтарның удургукчуларының болгаш специалистерниң чугула хүлээлгеи болур. Он бирги беш чылдың үшкү чылының бирги чартынын доостурунга чедир бүдүн чартык айдан эвээш үе арткан. Ындыг болганда планныг ажаалдаларны бүрүн күүседириг чедип алыр дээш бүтү чүүлдерни кылыры эргежок чугула.

Совет Тыванын 40 чыл оюн төлептиг уткуп алыр талазыбиле калбарган социалистиг чарышка идепкейлиг киришпишаан, бистиң республиканың үлетпүр бүдүрүлгелериниң коллективтери эткен дөрт айларда продукция бүдүреринин планнарын күүседип алгылаан. А продукция сайгарарының дөрт айлар планы 105,6 хуу күүсеттинген. Пландан ажыр 2,2 миллион рубльдиң продукциязын сайгарган. Эткен чылдың бо үеэни-биле деннеп алырга, продукция сайгарарының хемчээли 54 мүң рубльге өскен болуп турар.

Нормативтиг арыг продукция бүдүреринче шилчиткен бүдүрүлгелер планын 108,4 хуу күүсеткен. Республиканың продукция сайгарар планныг 28 бүдүрүлгелериниң 21-и эткен дөрт айларда планын ажырган. А нормативтиг арыг продукция бүдүрүп турар 37 коллективтиң 28-и ол талазы-биле планнарын боттандырып шыдаан.

Январь-апрель айларда 44,8 миллион рубльдиң бараанныг продукциязы бүдүрүнген. Бо көргүзүг планда көрдүнгениннден 6 хуу хөй болуп турар. Ол эткен чылгы үеэни-биле деннеэрге 2,4 хуута өскен.

Планны хуусаадан эрте күүсеткениниң түнелинде эткен дөрт айларда пландан ажыр үлетпүр продукциязының кол хевирлериниң бүдүрүшкүнү өзүлделиг болуп турар. Ылаңгыя хомур-даш, чыын эптээр демир-бетон, сорттуг даг-дүгү, саржаг, шилдеп сүт, колбаса кылыглары, дилиг материалдары, мебель аймаа, эът, ижер суксуннар пландан ажыр бүдүрүнген.

Бүдүрүлгелер күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн планын 105,6 хуу күүсеткен. Ону 1982 чылдың январь-апрелдин-биле деннеп алырга, 2,5 хуу өскен болуп турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн өзүлдезиниң күсели-биле үлетпүр продукциязы хөй бүдүрүнгенин демдеглээр херек.

Эткен дөрт айларда «Тудуг кезектери» комбинат, «Шагонартяжстройпуң» үлетпүр бүдүрүлге комбинады, Кызылдың эът комбинады, сүт комбинады, эът-сөөк далганы бүдүрер завод, Улуг-Хемниң үлетпүр ыяш ажылагыйы, Шагаан-Арыгның райүлетпүр комбинады өске коллективтерден эки ажылдааннар. Олар продукция бүдүрерин эткен чылдың бо үеэни-биле деннеэрге элээн көвүдеткен.

«Тыва даг-дүгү» комбинат, «Каа-Хем» хомур-даш разрези, Тыванын электри четкилери, Тыва кобальт комбинат, Кызылдың туйбу заводу дөрт айлар планнарын күүседип алза-даа, эткен чылдың бо үеэни-биле деннеэрге, чамдык көргүзүглерни кудулатканнар.

Үстүнде адаанывыс чедиишкиннер-биле чергелештир бистиң республиканың чамдык үлетпүр бүдүрүлгелери күрүне планнарын күүседип шыдаваан баргаанар. Ниитизи-биле 16 бүдүрүлге планын күүсеттээн. Олардаа 9 бүдүрүлге нормативтиг арыг продукция бүдүреринин планнарын үскен. Ол ышкаш 16 бүдүрүлге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн планын күүсеттээн барган болгаш 187 мүң рубльдиң продукциязын чедир бербээн.

Эткен дөрт айларда 31 тоннa шой, 226 тонна чугаа, 898 мүң кедек туйбу, 19,3 мүң кубометр керамзит, 11 мүң эжеш кидис идик, 1,4 мүң эжеш хом идик, 15,8 мүң рубльдиг культураамыдырал бараанныг, 119 тонна далган чедир бүдүрүпмейи барган. Кызылдың алгы заводу, Үстүү-Енисейниң балык заводу, Бай-Хаакның, Туранның хлеб заводтары, хаңа материалдар бүдүрер завод, Кызыл-Мажалыктың туйбу заводу хожудаашкындан ам-даа үнмээн. Бо бүдүрүлгелерде күш-ажылдың сагылга-чуруму багай, ажыл шагының чидиргилери хөй, дерилгелер үрелир чоруктар ам-даа читпээн. Продукцияның планнаттынган бот-үнезинге удур ниитизи-биле республиканың 643 мүң рубль камналга чедип алдынган-даа болза, бирги кварталда бүдүрүлгелер шуптузу ажылдың ажыктының чедип ал шыдаваан. Республиканың 12 бүдүрүлгези карылгалыг ажылдаан. Кызыл-Мажалыктың эът комбинады, Чадааның хлеб пунктузу, Кызылдың алгы заводу, Балгазынның ыяш ажыл-агыйы артык чарыгдалдарлыг ажылдааннар.

Партия организациялары, бүдүрүлгелериниң удуртукчулары ажылда бар четпестерни эдип алыр дээш дээштиг хемчегларни ап чорудар хүлээдгелиглер. Тодаргайларга, болгын дүүгүзүнден артык болгаш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын үе негеп турар.

Допчулалды республиканың Статистика эргелелиниң ажылдакчылары белеткээн.

ЧАРЫШТЫГ БРИГАДАЛАРДА

Кызылдың 48 дугаар тудуг эргелелинде чүгле найысылалда эвес, а республикада атсураглыг шеверлекчилер, бригадирлер бар. Дуржулгалыг тудугжу эш-өөрүнүн соон салгаан аныяктар барынга кымдаа чоргаарланыр. Оларның бирээзиниң адын Екатерина Сарыглар дээр. Оон ушажылы стажы хөй эвес-даа болза, бригада кежигүннерин билдилиг удуртун шыдаар, негелделиг болгаш четпестер-биле эптеш чок бригадир апарган. Аныяк коммунист Е. Ө. Сарыгларның бригадазы амгы хүннерде 148 аал чурттаар беш каът бажында ажылдап турар.

— Сантехниктер маңаа хоолайлар салыр дээн. Ынчангаш баштай-ла чунар, арыгланыр черлер иштин малгаштап тур бис. Қырындан эгелээш, ам адаккы каңдында келгенивис бо. Дораан доозуптар бис — деп, бригадир бистиң баштайгы айтырыывыска харыылады.

— Чарышка киржилгенер кандыгыл? — деп сонуургадывыс.

— Аңаа киришпес ужур кайда дээр силер. Үргүлчү-ле идепкейлиг киржип келген улуг бис. Харылаан, бир аныяк оол турган чүве. Ол бисти бакка суккаш, ажылдан үнүп алгаш чоруй барды. Оон ашка бирги черни эвээр турдувус. Ол дээш ийиги черни эвелдивис ышкажы.

Аныяк бригадирниң чугаазында хомудал илдец болду. Ынчанмайн канчаар: чангыс-ла кижиниң буруузу бүдүн бригадага дүшкени ол-дур. Олар шеверлел ажылы кылыр планның чарыштыг кожазы — сураглыг бригадир Е. С. Бизяеваныыдан эвээн ажырыпкан турганнар. Үстүнде чылдагаан ужун Екатерина Сергеевнаның бригадазынга бирги черни тыыскан.

Екатерина Сарыгларның бригадазында шупту аныяктар. Колдуунда-ла бир үеним кижилери. Кыска чапсар үеэнде ол бригаданы фотокорреспондент Ю. А. Косарьков чурукка тыртты-ып алды.

Бригадада шынар айтырыы кол черни эвелеп турар. Ажылдың шынарын Нина Тавакай, Ирина Шаравин, Чечена Сарыглар үргүлчү хынап келгеннер.

Ында мурнакчылар база бар. Татьяна Ооржак, Зоя Куулар, Зина Куулар, Алдынай Оюн хүнде 16 дөрбелчин метр хемчээлдиг шеверлел ажылын кылыр турган, ону чамдыкта 20 дөрбелчин метр чедирип, кызымак ажылдап турарлар. Комсомолчу Наташа Сибагатулинаның ажылы база мактадыг.

— Кайы бригада-биле чаржып тур силер? — деп айтырдывыс.

— Кожавыста подъездте бригада бар. Барып көрүнер — деп, бригадир харыылады.

Чеде бердивис. Е. С. Бизяеваның бригадазы болду. Бригада квартал планын 119 хуу күүсеткен. Апрель айының база ажыр боттандырган. Ында колдуунда-ла дуржулгалыг шеверлекчилер — 3 разрядтан өрү мергежилдиг кижилер ажылдап турар. Шалынчыларга Зоя Донгак, Елена Шинкаренко, Зоя Анчымаа санадың турар. Бо коллектив бирги кварталда «Тыва тудуг» трестиң өске организацияларындан эки көргүзүглүг болган.

— Бо бажынга кээр мурнунда трестиң общежитиезинге, Кечил-оол кудумчузунда үлетпүр бараанныг магазининге, Улуг-Хем эрининде чаа бажынга ажылдап турдувус — деп, Екатерина Сергеевна түннеди.

Ш. ИРГИТ.

ХОЙЖУНУҢ ЧАЖЫДЫ

Эрзин районун «Морен» совхозунун мурнакчы хойжузу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Ленин, Октябрь революциязы, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнериниң эдилекчизи Орус Сандыкчапович Намдалдың 28 чылдар дургузунда хойжулап келгеш, чедип ап турар чедиишкиннериниң чажыттарын оизалап бижикседим.

Даглыг чер болгаш О. С. Намдалдың хоюн кадарын турар черге чылдын-на кылын хар дүжер, чывар соогу дажок дыныг болур. Бо бүгү үүлдерни малчын бидир болгаш кышка белеткелги ыяк хынамчалыг кылып ап турар.

Ол бодунун күжү-биле 1982-83 чылдарның кыжынына белеткел кылдыр 34 тонна сигенни белеткээн турган. Болгаш совхозтан 15 тонна ногаан массаны алган. Ону шуптузун эткел күзүн-не кыштаанга чедирип, кажаалап алган. Өдекти 30 тоннаны, дусту 10 тоннаны база белеткээн турган. А черни байдалының березини барымдаалаваш, Орус Сандыкчанович 2 кыштагны бүрүн септеп белеткеп алган.

Совхозтун хойжу бригадаларының хойлары чангыс аай тыва уксаалыг, оът-сигенни дөмей үнүштүг одарларда-ла болгай. А малчыннарның мал продукциязын ап турарының, оон баш санын өстүрүп турарының көргүзүг бүрүзү дөмейлешкек эвес болуп турар.

О. С. Намдал төрүүр 100 баш хойга онаштыр 113 хураганны ажаан өстүрүп турар. А чамдык № 1 хойжу бригадада Соян Менди дээн ышкаш хойжулар 100-тен чүгле 28-ле хураганнарлыг болуп турары канчап-даа таарышпас, чегенчиг-ле көргүзүглер-дир. Ол дээрге малчынларның ботхарысалгазының кошкаандан, совхоз дирекциязының, тускай эртемнилериниң, бригадирлериниң хүн бүрүдеги негелде, арга-сүме чогунун чылдагаанын болуру чугаажок.

Малдың чаш төлүн бүрүн менди ажаап алыр дээш Орус Сандыкчанович хоюн черге кадарда бир хүнде өткөрар черни планнап алган, оларын хойзун хөлзетпес, чангыс-ла черинге кадарар. Эртен немелде кылыр кодаанга чемгергеш, суттаргаш, ам кадарын үнүптер. Орайтадыр кодаанга келгеш база суттарар. Хүнде 2,5—3 литр сүтү 1 баш хойга онаштыр чылыткаш, берип турар.

Ынчаарга, хураган төрүттүргеш, 3 хонгада ногаан сигенни ап чоруткан.

Коллективте ийи бригада, чеди звено бар. Олар Бай-Хаак суурга ийи бажыңны туткаш, ажыглалга киргек. Бажыңнарга канчтал септелгени эки, шынарлыг чоруткан. Эң мурнакчы бригада дуржулгалыг ажылчын С. Б. Кашпыкка удуртқан тудугжулар болган. Бригада бирги кварталдың планын 151 хуу күүсеткен. Аныяк бригадир А. Х. Смолин сөөлгү үеде ажылды сегидип, мурнакчыларның одуруунче кирген. Галина Чиплакидиң удуртқан шеверлекчилер бригадазының ажылы багай эвес. Септелге-тудуг участогунуң коллективи тудугжулар А. Е. Кустов, А. Ф. Сайбель, Б. М. Тихонов, шеверлекчи З. П. Юшкова оларга ажылга кызымаа, идепкейлиг чоруу, бедик харысалгалыы дээш чоргаарланып турар. Чазанынкчылар звенозунуң (удуртқучузу М. Н. Иконников) кылган продукциязының шынары эки, ажылы бүдүнгүр.

Ниити күш-биле бүдүрген ажыл улуг үнелелди алган. Коллектив бирги кварталда социалистиг чарышка тиилекчи болуп үнгеш, СЭКП райкомунун, райкүүскомнун шилчиир Кызыл тугун чаалап алган. Районнуң тудуг организацияларының аразында ол коллективтиң бир дугаар тиилекчи болуп, мактал, шайналга четкени ол. Тургустунун келгениниң чылдарында бир дугаар. Оларның баштайгы тиилелгези моон соңгаар-даа узун ужуктуг болурун күүсеттээн бис.

Келир чылын бистиң республиканың улуг байырлал болур. Совет Тыванын 40 чыл оюн төлептиг уткуур талазыбиле социалистиг чарыш кайда-даа калбарып турар. Ол байырлалга алдар болдуруп, хөй ажылдарны кылырын Бай-Хаактың септелге-тудуг участогунуң коллективи хүлээнип турар. Бо чылын олар ийи квартирадыг беш бажыңны тудар, 46 бажыңны септээр. Оон ынай суур чаагайжыдылгазынга 46 мүң рубльдиг ажылдарын кылып чорудар. Он бирги беш чылдың үшкү, өзөк чылын күш-ажылчы чаа тиилелге-биле эгелээн болганда, салган сорулгаларны чедиишкиниг күүсеттип болурунда быыдыг мөгедилелли ол коллективте бар.

Ш. ДОРЖУ.

УЗУН УЖУКТУГ БОЛЗУН

Социалистиг чарыш. Ону шимчедикчи күш деп турары чүгле чөптүг. Өскээр, сайгара чугаалаарга, чарышты кайда-ла эки организастаан, оон дээштиг чоруун, хөйге билдингир болурун чедип алганы, ында ажыл-иш будунгур, күрүне планы чедиишкиниг күүсеттинип турар дээнидир. Бо таварылгада кижилерниң күш-ажылчы хөөнү, тура-соруу база бедик болур. Оон бир тодаргай чижээн Бай-Хаактың септелге-тудуг участогунуң ажыл-чорудулгазындан көрүп болур.

Баштай ол коллективтиң эткен оруунче хаа көрүп көрээлиңер. Моон мурнунда чылдарда ол участок хожудан турарларның одуруундан үнмейн турган. Үргүлчү-ле карылгалыг ажылдап келген. Ол чылдарда аңаа каш-даа начальник солушкан. Оларның чангызы-даа ажылды сегидип, коллективтиң бир ден-дески ажылдаарын хандырып шыдаваан.

Чүге ындыг болуп келгенил? Ол четпестерниң артынга хөйле чылдагаанныг турган. Маңаа кол чүве — удуртқучуларның чогаадыкчы инициативазының бедик деннелдиг эвези, оларның организакчы чоруунун кудузу, кижилер-биле эки ажылдап шыдаваны болуп турар. Өске чылдагаанныг база турган. Ылаңгыя сагылга-чурум аңаа дыка багай болуп келген. Ажыл шагы үзер, арагалаар кижилер ол коллективке хөй болуп, бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазынга багай салдарны чангыс эвес удаа чедирген. Оон уламындан ажылчын кадрларның ажылзын үнер, кирер чоруу эвээжевейн келген. Ол ышкаш коллективке партия болгаш комсомол организациялары турбаанындан ажылчынарны удургуп, башкарарынга бергедээшкиннер турганы билдингир. Чүге дээрге коллективте бар 40 ажыг кижиниң хөй кезии (ында хөй чыл стажтыг, хоочун ажылчыннар 4—5 хире-ле кижи) аныяктар боон турар. Ынчангаш оларны ажылга чанчыктырар, өөредир, ызырыдыырар ышкаш кол айтырыглар болур чогууру-биле шиитпирлеттинмейн келген. Чүгле эткен чылдың көргүзүглерни алырга безин коллектив чылдың бүдүрүлге планнарын күүсеттээн болуп турар. Моон чылдагаанның тудуг материалдары-биле хандырылганың багайы, ылаңгыя кыраг штукатурканың, шоптуларның үзүктели бээри азы шуут-ла келбейн баары-биле таңылбырлаар апаар.

Бо хүннерде ында байдал кандыгыл? Ам ол участокту чаа кижи начальниктей берген. Кузьма Сергеевич Михайлов ол коллективти удургу берген каш-ла ай болган. Оон ында ажылдап эгелээни-биле кады ажыл экижиг, үргүлчү-ле хожудан турган организацията улуг эргилде болган. Кузьма Сергеевич ажылды сегидип болурунун чангыс аргазы — күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидеп деп чүвени баштайгы хүннерден эгелээн билген. Ынчангаш чурум дугайында айтырыгны бирги черге өскөн. Өдекти 30 тоннаны, дусту 10 тоннаны база белеткээн турган. А черни байдалының березини барымдаалаваш, Орус Сандыкчанович 2 кыштагны бүрүн септеп белеткеп алган.

Совхозтун хойжу бригадаларының хойлары чангыс аай тыва уксаалыг, оът-сигенни дөмей үнүштүг одарларда-ла болгай. А малчыннарның мал продукциязын ап турарының, оон баш санын өстүрүп турарының көргүзүг бүрүзү дөмейлешкек эвес болуп турар.

О. С. Намдал төрүүр 100 баш хойга онаштыр 113 хураганны ажаан өстүрүп турар. А чамдык № 1 хойжу бригадада Соян Менди дээн ышкаш хойжулар 100-тен чүгле 28-ле хураганнарлыг болуп турары канчап-даа таарышпас, чегенчиг-ле көргүзүглер-дир.

«Каа-Хем» хомур-даш разрези, Тыванын электри четкилери, Тыва кобальт комбинат, Кызылдың туйбу заводу дөрт айлар планнарын күүседип алза-даа, эткен чылдың бо үеэни-биле деннеэрге, чамдык көргүзүглерни кудулатканнар.

Үстүнде адаанывыс чедиишкиннер-биле чергелештир бистиң республиканың чамдык үлетпүр бүдүрүлгелери күрүне планнарын күүседип шыдаваан баргаанар. Ниитизи-биле 16 бүдүрүлге планын күүсеттээн. Олардаа 9 бүдүрүлге нормативтиг арыг продукция бүдүреринин планнарын үскен. Ол ышкаш 16 бүдүрүлге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн планын күүсеттээн барган болгаш 187 мүң рубльдиг продукциязын чедир бербээн.

Эткен дөрт айларда 31 тонна шой, 226 тонна чугаа, 898 мүң кедек туйбу, 19,3 мүң кубометр керамзит, 11 мүң эжеш кидис идик, 1,4 мүң эжеш хом идик, 15,8 мүң рубльдиг культураамыдырал бараанныг, 119 тонна далган чедир бүдүрүпмейи барган. Кызылдың алгы заводу, Үстүү-Енисейниң балык заводу, Бай-Хаакның, Туранның хлеб заводтары, хаңа материалдар бүдүрер завод, Кызыл-Мажалыктың туйбу заводу хожудаашкындан ам-даа үнмээн. Бо бүдүрүлгелерде күш-ажылдың сагылга-чуруму багай, ажыл шагының чидиргилери хөй, дерилгелер үрелир чоруктар ам-даа читпээн. Продукцияның планнаттынган бот-үнезинге удур ниитизи-биле республиканың 643 мүң рубль камналга чедип алдынган-даа болза, бирги кварталда бүдүрүлгелер шуптузу ажылдың ажыктының чедип ал шыдаваан. Республиканың 12 бүдүрүлгези карылгалыг ажылдаан. Кызыл-Мажалыктың эът комбинады, Чадааның хлеб пунктузу, Кызылдың алгы заводу, Балгазынның ыяш ажыл-агыйы артык чарыгдалдарлыг ажылдааннар.

Партия организациялары, бүдүрүлгелериниң удуртқучулары ажылда бар четпестерни эдип алыр дээш дээштиг хемчегларни ап чорудар хүлээдгелиглер. Тодаргайларга, болгын дүүгүзүнден артык болгаш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын үе негеп турар.

Допчулалды республиканың Статистика эргелелиниң ажылдакчылары белеткээн.

КОЛЛЕКТИВТИҢ РОЛЮН БЕДИДЕР ДЭЭШ

«Биске бүдүрүлгени бурунгаарладышкы дег, шак ындыг медерелдиг ажылчын сагылга-чурум херек. Сагылга-чурум дээш демиселди бистиң улам хандыр көрүвүс, ону бүдүрүлге даалгаларын күүседирибиле шуут холбаарывыс чугула, ынчан аңаа-ла халас эткилей бээр үүлдер турбас. Ынчан партия Төп Комитединиң ноябрь (1982 ч.) Пленумунун айыткан үүлдери күүсеттинген турар» — деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Ю. В. Андропов чугаалаан.

Совет ниитилел—ол дээрге күш-ажыл кижилериниң ниитилели. Бо ниитилелдиң бир чугула кезии, бистиң адан турарывыс ышкаш «мээн совхозум», «бистиң фермавыс» азы «бригадавыс», «ийиги бажыңывыс»-тыр. Хөй-хөй ажыл-ишчилер, бодунун коллективиин ынчаар адан турарлар.

Күш-ажылчы коллективтерниң ролюн бедидер дугайында Хоойлу төлевилелиг улуг сонуургал-биле уткуп, ону эш Ю. В. Андроповтуң айтыышкынарынга дүүштүр калбаа-биле чугаалажыр, ында айыттынган үүлдерге хамаарыштыр боттарының санаалаалын «Ак-Туруг» совхозтун ажыл-ишчилери база киирген. Совхозтун ажыл-ишчилери бо Хоойлу төлевилелиг изии-биле деткип, ону коллектив бүрүзүнүң ажыл-хереэ-биле холбап турар. Чижээ, хойжу Бүрбүжүк Май-оол «Бо хоойлу чогуур үе-шаанда, ковчуг херектиг Хоойлу-дур. Бис ону шупту деткип турар бис. Бүдүрүлге планын бадылаар хамаан чок дыка хөй үүлдерни коллективке көрбес турдувус. Ам шаңнап-мактаар, өөренир кижилерни безин боттарывыс бадылан киирер, бүгү-ле кылыр-даа, кылбас-даа үүлдеривис шуптузуска билдингир мишкажы? Ол хамаан чок бригадирни безин таарыжыр, таарышпас-дыр деп, бадылап чугаалажыр эрге берген турар-дыр. Өг, бажың септээр айтырыг тургузарда, завхозка баар бе, прорабка бе азы зоотехник, бригадир, директорга чедер бе, дээш барбас, кирбее черивис чок улус бис. Аңаа ажыл шагы база үстүр болгай — дээн.

Чолаачы Дамчаа Седен-оол: «Мен трактористен, чолаачылап, совхозка 20 чыл ажыг ажылдап келдим. Ындыг кижилер бисте хөй болгай. Чангыс коллективке азы бүдүрүлгеге хөй чылдарда эки көргүзүглүг, сагылга-чурумнуг ажылдап келген кижилерге чигелде, шаңнал-мактал-даа болгай-ла, ындыг кижилериниң шөлөзиин узатса кандыгыл деп саналдыг мен. Прогулдаар, арагалаар, машина-техниказынга кам чок чолаачылар база турар-дыр. Ындыг кижилерге хамаарыштыр, оларның шөлөзиин хүннерин-даа казып болгай-ла» — деп саналдаан.

Чаш-Тал фермазының коллективинге Хоойлу төлевилелиг таныжып турда, оон үеттиги Анчымаа Дамчай Хоойлу төлевилелинде күш-ажылчы коллективтерниң эргелерин дыка тодаргайлаш, оон кежигүн бүрүзүнүң харысалгазын бедидип турарын, ону бүрүнү-биле деткип турарын демдеглээн. Амыдырында четпестер хөй, сүт сөөртүр машина бергеш, ону солуурга, бир тракторну өске трактор-биле солуурга база ажылга шаптыктыг болгулаар. Хоойлу төлевилелин чугаалажып турган, ындыг четпестерни эдеринче база сагыш салыр херек дээн. Ферма коллективинде сагылга-чурум эткен чылдардан эки-жиниң турарындан сүт саалдазы элбеп, ферманы сүт угланышкынын кылдыр шилчидеринче эге үндезин салдынып турар, оон түнелинде бирги кварталда нүрүнеге сүт садар план ажыр күүсеттинген, ийиги кварталдың планын бир ай бурунгаар ажыр күүседириниң бүгү аргалары тургустунуп турарын чугаалаткаш, пландан ажыр 10 тонна сүттү садар деп шиитпирлээн.

Ак-Туруг суурунун чурттакчыларының чоокта чаа болган ажык чагаа хүнүнге республика органнарының чамдык удуртқучулары киржип, Хоойлу төлевилелиниң талазы-биле билдингир, чедингир чугааны кылганын болгаш аңаа хамаарыштыр хөй-хөй айтырыгларга тайылбыр бергениң чоп сонуургаш, өөрүн четтиргенин илергейлээн.

Ниитизи-биле 9 кезек черге 354 кижи киржиктилиг хуралдарга 28 кижи сапал берип, совет ниитилелдиң үндезини, өзөө болур күш-ажылчы коллективтериниң ролюн, оон кежигүннериниң харысалгазын, бот-идепкейин бедидер талазы-биле үнелиг саналдарны киргген, оларны амыдыралга боттандырар хемчегларни ап чорудуп эгелээн бис.

Р. ХУНАЙ-ООЛ.
«Ак-Туруг» совхозта партком секретары.

Культура болгаш амыдырал

ЧОГААЛЧЫЛАР БОЙДУС КАМГАЛАЛЫНДА

Каш чыл бурунгаар РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң Ленинград салбырының чанында экология комиссиязы тургустунган. Оон ажылының дугайын ол комиссияның даргазы чогаалчы Элигий Ставский ПМА-ның корреспондентизинге чугаалап берген.

— Чогаалчылар организациязының чанында экология комиссиязы. Ындыг дүүштүрүлге, мээң-биле чөпшээрежип көрүкер, элээн элдептиг ышкаш кылдыр сагындырар-дыр. Ындыг комиссияны тургузары чүүл-биле холбашканы?

— Ниитилелге хамаарыштыр айтырыгның чидигленип турары-биле. Кижи төрелгетен амгы үеде бистің черивистің кырында эвээш эвес чёнишкиннерлиг болуп турар болзадаа, бүгү чүвенің үндезини болуп турар бойдус боду эртемтехникаг революцияның дугуйларының адаанда болу бергеним чүгле чоокта чаа эскерип каан. Доктаары амыр эвес: аадамнаашкын улуг, тацмалаттынган билиглер күштүг —«бойдус бай, беримчеи арбын», «бистин назынывыска четкир».

Эртемденнер санап үндүрген, «экологтуг кризис», «экологтуг халап» деп коргунчуг сөстерни чугаалап, айтырыгны шинтпирлээр аргаларын дилеп турарлар. Байдал мынчап баргаң таварылгада чогаалчылар чүүү канчаар ужурлугул? Олар чүгле боттарының кылып шыдаар чүвезин кылырлар — номчукчуларның өөзү-шынарына сөс-биле салдар чедирип тургаш, бойдусту камгалаар. Бодумнуң дуржулгамны чугаалап көрейн.

Чээрби хире чыл бурунгаар Азов далайының салым-чолу мени дүвүредиркен. Азов чоогунуң чер ажылдыг районнарына суггаттыг чер ажылын күштелдиргениниң түүнелинде далайже агып кирип чыдар хемнериң суу эвээжээн, далайга сыгаашкын айыылы тургустуна берген. Бодумнуң дүвүрээшиними элээн каш үүлдер дамчыштыр 1965 чылда «Литературная газетага» бижээн мен. Оон соонда ол материалга үндезилээн, «Хыргыыш» деп романны бижидим. Чаа темаже ынчаар хандыкшый берген мен.

Оон соонда Балхаш, Казахстанда хемчээли улуг-даа болза, сыык суглуг хөл. Чаа гидростанция болгаш улуг хемчээлдиг суг хөөлбээн түүп, тургузуптарга, ол хөлге дыка багай болуру чугаажок. «Литературная газетага» мен улуг үүл бижээн мен. Бойдустуң ол чайгар бүткен суг хөөлбээнге болушкан мээн барымдааларым ол тудугның төлевилелин тургусканнарның санаалгаларындан күштүг болганы кайгамчык: кылымал суг хөөлбээнің хемчээли олар элээн кызырганнар.

Ол төөгүнүң соонда, чогаалчы кижиниң чугаазының дээштинге бүзүрээш, демиржүүк талазы-биле бодумнуң эштеримге Ленинградтың чогаалчылар организациязының чанында экология комиссиязы тургузар дугайын санаалдаан мен. Ол санал хүлээп алдынган. ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилели база бистің деткээн. Комиссияның ажылының кол утказы болза экология айтырыгларына чогаалчыларның шудургу киржилгези болур деп билип турар бис.

— Силерниң комиссиянар организация талазы-биле канчаар тургустунганыл? Оон ажылчорудулгазының дугайында бичe чугаалап көрүнерем.

— Бистің актививис — үжеи хире литераторлар. Колдуукда-ла аныяктарже идегел салып турар бис: олар шалынкын, кашпагай-даа, оларның караа-даа көскү. Айда ийи катап хуралдап турар бис. Эртемденнер-биле ужуражып, илеткелдер дыннап, эртем номнарын өөренип, экспедицияларбиле кады чоруп турар бис.

Ладога, Чуд, Ильмень хөлдерге чедип чордувус. «Аврора» дээр аныяктарның литература журналының ажылдакчылары-биле кады Онега хөлче барып чораан ийи экспедицияга кириштивис. Обь, Днепр хемнерже аттанып чоруур деп белеткеним турар бис. Бистің парлалга дамчыштыр чугааларывыс кончуушкуннар-даа эвес, чагыглар-даа эвес. Бистің ол чугааларывыстың аяны боттарывыстың бажыныывыстың иштинге корумчурумнуң дугайында, чүү эде кылырын, чүү чайладырын, кажаң будуурун, форточканы ажыдып, агаарладырын чугаалашкан янзылыг, аяа-ла ээлерниң чугаалары янзылыг чугаалар...

— Комиссияның тодаргай программазы бар боор аа?

— Экологияда айтырыгларла хөй, харыы чок айтырыглар оон-даа хөй. Ынчангаш үүрмектелбес төлээде, бистер боттарывыстың кичээнгейивисти чангыс тодаргай айтырыгже — бистің суг курлавырывыстың камгалалыкче угландыраа деп шинтпирлээн бис. Суг — черниң ханы-дыр, ону чүүү-биле-даа солуп шыдавас. Оон санындан болгаш шынарындан бистің аргарыгларывыстың, шөлдеривистің, шыктарывыстың, малгаштарывыстың кадыкшылы хамааржыр. «Россияның Сонгу чүгүнүң улуг хөлдери» деп рубрика-биле: «Ладога», «Онега», «Чуд болгаш Ильмень» деп үш номну баштай үндүрер деп шинтпирлээн бис. Оларның бирээзин үндүрүп алдывыс, ийигизин парлап үндүрер деп барган бис, үшкүзүп кылып, белеткеп турар бис.

— Бойдус камгалалының организациялары-биле, бойдус камгалалының специалистери-биле харылзаанар бар бе?

— ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Хөл институдубиле, География институдубиле, Бойдус камгалалының институдубиле, балык өстүрериниң болгаш балык камгалалының ведомстволары-биле, мелиорация специалистери-биле бистер ажыл-ишчи харылзааны тудып турар бис. Хемнерге болгаш хөлдерге эжиндирер судноларны бистерге херек, бистерге министерстволарның дузазы база херек. Кая-даа баарывыска, түс черниң эргечыгыргалары бистерни шын билип, дузалажып турарлар.

— Бойдус камгалалының фронтузунга чогаалчыларның принципиалдыг тиилелгелериниң чижээн көргүзүп көрүнерем.

— Менээ ындыг тиилелге Балхашты камгалаар талазыбиле парлалгага үнген үүл болур. Чогаалчы Михаил Иванниң ындыг тиилелгези — Волганы камгалаан. «Звезда» журналга Иванниң «Ам чүү канчаарыл, Волга?» деп очеригни үнген, гидроэлектростанцияларның балыктарының өөрү көвүдээриниге шаптыктап турарын автор ында дүвүрээзиниби-биле бижээн. Тереннээшкин үезин, оон-биле кады балыктың үүргенелээр үезин бойдусдуң хуусааларына дүүштүр үзадыр болза, балыкка дуза болур дээрзин чогаалчы бадыткаан. Плотиналар саарыларының чаа чурумунуң дузазы-биле ону ынчаар кылган.

— Каш чыл бурунгаар «Литературная газетага» бичин хемнерге болгаш хөлдерге хуу катерлериң болгаш моторлуг хемелериң чоруурун кызыгаарлаар дугайында Силериң үүүлдериңер парлаттынган болгай. Оларның кандыг түүнелдерлиг болганының дугайында Силерге чүү билдиинп турарыл?

— Ол кампания чедимчелиг болган. Баштайгы үүүлдер парлаттынган соонда, катерлериң болгаш хемелериң киленээн ээлери ол үүүлдерге дыка удурланганнар. Ындыгдаа болза, ол-ла үүүлдерни өске янзы-биле хүлээп көргеннер базза бар: чурттун дыка хөй черлериниге хуузунда моторлуг флотту ажыглаарын кызыгаарлап турар доктаалдар хүлээп алдынган. Украинаның бичин хемнериниге оларны шуут ажыглавас кылдыр хоруп казының билиг мен. Бистің Ленинградтың чамдык сугларынга база ындыг янзылыг хоруушкуннарны тургускан.

— Ленинградты үерден камгалаар сорулга-биле Финн мугулдурунга улуг инженер дериг тө-уп тургузар деп турары силерге билдингир дээрзи чугаажок. Ол төлевилелди канчаар көрүп турар Силер?

— Ийе, ол төлевилелдің экологтуг кезээ четчири-биле үндезилеттиниг кылдыгының билир бис. Ленинградта «Нева» журналдың редакциязында чоокта чаа ол тудугга хамаарыштырган «төгерик стол» хуралы болган. Ол төлевилелдің кол инженери болгаш специалистер чогаалчылар мурнунга чүве чугаалааннар. Ол тудугга бодунуң доктаамал постузун тургузар деп журналдың редакциязы шинтпирлээн, ол постуга бистің комиссиявыстың төлээлекчизи база киржир.

— Силер болгаш Силериниң эштериңер кандыг бергелерге таваржып турар-дыр силер? Экология адырында бодунарның ажыл-чорудулганарга сеткилиңер ханып чоруур бе?

— Бистің бергелеривис колдуунда ном үндүрүлгези-биле холбашкан. Төп чамдык улуг-улуг ном үндүрер черлер бистің чыындыларывыска арайла бүзүрексевес, тараттынмайн чыдып бээр боор деп коргар аян-биле, хөөн чок парлап турарлар. Бистер оларны бистің хөрээвиске бүзүредип шыдаптар боор бис деп бодап турар мен. Сеткил ханыышкының дугайында амдыызында үүү чугаалаар боор: мурнувуста кылыр ажыл эгээртинмес ышкажыл.

В. ТЕРЕШКИН.
(ПМА).

НИИТИНИҢ КИРЖИЛГЕЗИ ЧУГУЛА

Автомобиль транспортунуң ажылын организастаарын экижидериниң эргежок чугулазын болгаш шимчээшкиниң айыыл чок чоруун хандырар дугайында СЭКП Төп Комитединиң болгаш Совет Чазахтың доктаалдарында, шинтпирлериниде айыткан. СЭКП ТК-ниң ноябрь (1982 ч.) Пленумунуң шинтпирлериниге дүүштүр бо айтырыглар база опза чугула ужур-дузалыг болуп турар.

Бистің республикада автомобиль транспорту сөөлгү чылдарда дүргеп-биле хөгжүп, ажыл-агыйларның болгаш бүдүрүлгелериниң автопарктары чаа-чаа автомашиналар-биле доктаамал немей хандыртынып турар.

Автотранспорт шимчээшкинниге озал-ондак кылыр чорукту эвээжедир талазы-биле Тес-Хем райкүүскомунуң иштикі херектер киллизиниң КАИ-зи 1983 чылдың бирги кварталында чамдык ажылларны кылып чоруткан.

Бо чылдың эрткен үш айларында районуң автоинспекциязының ажылдакчылары хөй-ниитти организацияларының киржилгези-биле Кызыл — Самагалдай аразының оруунга болгаш район иштинге рейзилэрни каш удаа организастап эрттирген. Оон түүнелинде чурум хажыткан 200 ажыг чолаачыларны тудуп, илеткеен. Оларның иштиңден 30 ажыг чолаачы руль артынга эзирик чораан, 17-зиниң чолаачылаар эргелги янзы-бүрү хуусааларга киргеен.

Районуң автоинспекция ажылдакчылары чолаачылар болгаш механизаторлар аразында профилактиктиг хемчегларни күштелдирер сорулгабиле районуң совхозтарынга, албан организацияларга хуралдарны эрттирип, оруккa шимчээшкин дүрүмнерин хажыт-пас талазы-биле лекция, беседаларны кылган. Транспорт шимчээшкинин айыыл чок болурун хандырар дугайында хуралды ажыл-агыйларның, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң ол талазы-биле харыысалгалыг специалистериниң киржилгези-биле КАИ-ниң ажылдакчылары район төвү Самагалдайга эрттирген. Айаа автомашиналарның техниктиг паспорттарын, талонларын канчаар долдурарын, транспорттуң часкы көрүлдезин канчаар эрттиреринің талазы-биле янзы-бүрү айтырыгларны чугаалашкан.

«Шамбалыг» совхозтуң оорлатканы ГАЗ-53 маркалыг 11-93 ТВЗ дугаарлыг чүүк машиназын автоинспекцияның ажылдакчылары Тес-Хем районуң девискээриниде илередип тыпканнар.

Баштайгы үш айларның иштинде район девискээриниде орукторга озал-ондактыг үш таварылга болган. Январь айда «Тыва көдээ тудуг» трестин № 1070 КМК-зының чолаачызы Юрий Михайлов О. Шыраа — Самагалдай аразының оруунга кабинага нормадан ажыр пассажирлер олурттуп алгаш, арагалап чораанының түүнелинде, пассажир Сергей Монгушту аар кемдезип таварткан.

Берт-Даг. Самагалдай суурлар аразынга «Жданов» совхозтуң чолаачызы Хирлиг-оол Маныла Көдээ ажыл-агый министерстволарының автобазазының чолаачызы Төгүс-ооллу орук ийинге турда таварааш, аар кемдээшкинге чедиргеен. «Кызыгаар» совхозтуң чолаачызы Н. Сырат кудумчуга автомашиназының дүргедээшкинин нормадан ажыргаш, базала ындыг үүлгедигни кылган.

Орукка нормадан дүргеп чорууру айыылдыг деп чүвени биле тура-ла, чамдык чолаачылар ону сагыйып турар чоруктар эвээш эвес. Чижээлээрге, Кызыл — Эрзин оруунга чолаачы А. Коробкин автомашиназын нормадан ажыр дүргедеткеш, башкарын шыдавайн барганындан озал-ондак болуп, чолаачы амы-тынындан чарылган.

Орукка шимчээшкиниң дүрүмүн хажыдар чоруктарның уламындан хамаатылар аар кемдээшкинге таваржып, күрүненни машина-техниказы когарап турар, таварылгаларның саны Тес-Хем районда ам-даа эвээжевейн турарын үстүнде чижектер бадыткап турар.

Шимчээшкиниң айыыл чок чоруун хандырарына хөй-ниитти организациялардың киржилгези эвээш эвес рольду ойнап турар. Ынчалза-даа, ол айтырыгже чамдык удургукчулар сагыш салбас, ону тоомчага албазы канчап-даа таарышпас. Мал эмнелгезинин, районуң сан-хөө киллизинин, ужсаажыдылга каттыжышкынының, көдээ ажыл-агый эргелелинин культура киллизинин, баклаборатониының ажылдакчылары график өзүгаар эвлечлиг дежурныйлаашкыче үнмейн келгеннер.

Районуң Сельхозтехника каттыжышкынының, ыяш ажыл-агыйының, эмнелгениң коллективтери ак сеткилиг чоруун, өскелерге үлегерин көргүзүп, дежурныйлаашкыче доктаамал үнүп турарлар.

Ч. СУНДУЙ.

ТӨӨГҮЛҮГ ХҮНГЕ ТӨЛЕПТИГ УЖУРАЖЫР ДЭЭШ

ГАВАНА. (СЭТА). Бүгү улустуң байырлалы—Национал тура халыышкын хүнүнге төлептиг ужуражыр дээш социалистиг чаруш Кубада улам калбарып турар. 1953 чылдың июль 26-да Фидель Кастрога баштаткан патриоттар бөлүү Монкада казарманы маадырлыы-биле штурмпаан. Ол чорук чуртка революстуг шимчээшкинни улам калбартып, кодүрген болгаш 1959 чылда Батистаның кижи коор хоор чок диктатуразын дүжүрериге чедирген. Республиканың хөй-хөй будүрүлгелериниң коллективтери төөгүлүг хүнге алдар кылдыр алгылаан бедик бүдүрүлге хүлээлгелерин чедиишкиниг күүседип турар.

Хосталга ортулуунуң портчулары юбилейлиг чылда тергинин эки ажылдан турар. Олар дөрт ай иштинде янзыбүрү 2,6 млн. тонна чүүктерни үүдүрүп, дужургеннер. Ол дээрге, эрткен чылдың ол-ла үезинден барык 90 муң тонна хөй-дүр.

«ТАЙБЫҢ ДЭЭШ ЭРЕС-МААДЫРЛЫГ ЧОРУК»

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Совет Эвилелиниң Телеграф агентилелиниң «Тайбың дээш эрес-маадырлыг чорук» деп аттыг фото-чурук делгелгези ында ажыттынган. Алачурттуң Улуг дайынының үндезин эргилдезиниң чылынга тураскааткан ол делгелге моол найысылалдың хөй-ниитизиниң улуг сонуургалын хайыыктырган.

СЭТА-ның корреспондентилериниң кылганы документалдыг 250 хире фото-чуруктар 1943 чылда Совет Армияның эң улуг тулчуушкуннарының болгаш операцияларының дугайын, совет дайынчыларының массалыг маадырлыг чоруунуң дугайын, тылдың ажыл-ишчилериниң эрес-маадырлыг бердинген ажыл-ижиниң дугайын, ол ышкаш фашизмни ашкан Тиилелгеге шинтпирлиг улуг-хуузун киргген чуруттуң бүгүнгү хүнүнүң дугайын тоожуп турар.

МАРН ТК-ның Чиргиче секретары, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Даргазы Ю. Цеденбал, МАРН ТК-ның Политбюро кежигүүнү, МАР-ның Министрлер Чөвүделиниң Даргазы Ж. Батмунх, өскелдаа моол удуртукчулар чораан.

«ТИИЛЕЛГЕНИҢ УЖУР-ДУЗАЗЫ ААЖОК УЛУГ»

ДАККА. (СЭТА). Ада-чуруттуң Улуг дайынынга Совет Эвилелиниң тиилелгеан төөгүлүг ужур-дузалыг деп, Бангладештің Тайбың чөвүлелиниң чиргиче секретары Али Асад медеглээн. Фашизмни ашкан тиилелгениң 38 чыл оюн таварыштыр Бангладештің хөй-ниитизиниң Даккага болган массалыг митингизинге ол чүве чугаалаан. Гитлержи агшеригни чылча шапканы Европаның улустарынга хосталганы берген, социализиниң делегей системазының тургустуларынга чедирген, Азияга болгаш Африкага национал-хосталгалыг шимчэшкиниң күштелириниге идиг берген.

Ол тиилелгениң ужур-дузазы бүгүн-даа, аажок улуг, чүге дээрге, империализм болгаш реакция күштери делегей байдалын чидиглендиреринин, кижи төрелгетенни чаа халапче кир тыртарынга кыжаныы келген ядролуг боо-чепсектерни сарыыл чокка эдерилдир бүдүреринің оруунда турун алган-дыр. Ол дерзин күштер делегейниң өскелдиг магадыланы болуп турарын үпшас ужурлуг деп, Али Асад чугаалаан.

ТАЙБЫҢНЫ КАМГАЛААРЫНГА

ПАРИЖ. (СЭТА). «Парижтың кол штаттары боо-чепсекти дүжүрери дээш» деп адаттырган массалыг дискуссияның киржикчилери тайбыңны камгалаарыче, ядролуг дайынның аймылын үзүткаары дээш демиселди күштелдиреринче кыйгыраннар. Тайбың дээш француз шимчээшкиниң инициативазы-биле ол дискуссия организастаттынган. Эң-ие янзыбүрү политиктиг үзел-бодалдарлыг, назы-харлыг, социал байдалдарлыг кижилер ол дискуссияга киришкеннер. Чер кырынга тайбыңны камгалаарын дээш ниити чүткүл оларның шуптузун каттыштырып турар.

Делегейге күштерниң стратегтиг деңнежилгезиниң айтырын чугаалажып турган комиссияның удуртукчузу француз эртемдеи Пьер Селигманың, дискуссияның түүнелин үндүрүп тура, медеглээни болза: «күштерниң балансызы Варшава Керээзиниң чурттарынга ажыктыг кылдыр чайгылып үрелген дээр дутайында меге бадыткалды» комиссия буруу шаап турар.

Женевада совет-америк чугаалажыышкынарга таарышчалыг эки түүнелдерни чедип алырының онза чугулазын дискуссияның киржикчилери айытканнар. Ол ышкаш чепсегленишкинни дүжүрер талазы-биле ниити-европа конференциязын эрттиреринге дузалажыр сорулга-биле француз чазак база тодаргай базымнарны кызыын дээр дугайын олар негээннер.

«Францияның хөй-хөй кижилерин боттарының хүрээлеринче хаара түүп турар политиктиг шажын болгаш өске-даа организацияларын төлээлекчилер турар янзы-бүрү үзел бодалдыг кижилерге боо-чепсекти дүжүрериниң амыдыралчы чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналдың калбак солчулгазын кылырын бо дискуссия берген деп санап турар бис» — деп оон организакчыларының бирээзи, француз тайбың шимчээшкиниң көскү ажылдакчызы Жан Рипп СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседага медеглээн.

ХАНЫ ӨӨРҮП ЧЕТТИРИНШКИН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Халапка таварышкан судноларны болгаш самолёттарны дилеп тыварының талазы-биле делегейниң шеңелде космос системазының (Коспас-Сарсат) ажылында иржип турар совет кижилерге Аляска штатта рейстер боттандырыг турар «Манц позери эйрлайнз» дээр ужар үүл компаниязының президентизи ханы өөрүп четтиринишкини илергейлээн. Бо чыллың апрель чедиде ужар үүл халавыга таварышкан америк хамааты хөрээжен Колаиэтка амы-тынын камгалаан алганы дээзи Вашингтонда совет элчин черинче чоруткан чагаазында ол өөрүп четтиришкин илергейлээн. Кайгамчыктыг, хуулгаазының совет техниканың ачызында ол америк хөрээжен кижиниң амытыны камгалап алдынганын чаагада онзалап демеглээн. Халаптың болган черинің дугайында «Космос-1383» деп совет спутниктен алдынган медээни дилеп тыварының болүүнге коочуг дүрген дамчыдын берген.

Совет Эвилели, АКШ, Канада болгаш Франция иржип турар Коспас-Сарсат система эрткен чылдың июньдан бээр ажылдап эгелээн. Коспас-Сарсат системаның шеңелде ажыглалы эгелээн үеден бээр совет спутниктен алдынган медээлерни ажыглап тура камгалап алыкчы 22 операцияны чедишкиниг боттандырган. Системаның ажылдап эгелээниниң соонда чеди хүн эртип чорда-ла ол баштайгы ыыт-талданы тудар ужурга таварышкан — Канаданың Британ Колумбиязы дээр мөңгүзүүн даглариынга халапка таварышкан самолёттан совет спутник медээлерни хүлээп алган.

Германияның Федеративтиг Республиказы. Тайбың дээш чепсегленишкиниң дүжүрер дээш походтарга кириштеп янзы-бүрү политиктиг үзелдерниң барыын-герман 700 муң ажыг хамаатылары оларның чуртун ортумак мраккылдыг чаа америк ядролуг ракеталарны адып үндүрер шөлдер болдурар дээр агрессив НАТО блоктуң дерзин шинтпирлериниге шинтпирлиг удурланып турарын чугаалааннар.

ЧУРУКТА: Дуйсбург дээр ажылчын хоорайының кудумчуларын таварты тайбың маршының эртип бар чорааны.

ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ МИТИНГИЗИ

МЕХИКО. (СЭТА). ТРЭ-ниң чорудуп турары сомосачы дзэрбечилериң халдаашкынын ойтур шаап турар Никарагуа-биле эп-сеткил каттыштырылгазының митингизи маңаа АКШ-тың элчин черинің бажыңының чанында болган. Политиктиг партиялардың, депшилгелиг аныяктар, студентилер болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери анда киришкеннер.

Никарагуага улур Рейган администрациязының экономиктиг болгаш шериг агрессиязын ораторлар буждар-бак үүлгедиишкин деп каргаанар. Төп Американың бо чуртунда байдалды бүүрлыр, оон дүрүм өзугаар тургустунган чазаал дүжүрер болгаш боттарынга ажыктыг өгу-чурумну катап тургузарын кандыгдаа арга-биле чедип алырын Каттышкан Штаттар орааджып турар деп ораторлар медегаэннер.

ӨЛҮРҮКЧҮЛЕРНИҢ ЧАЖЫРЫКЧЫЛАРЫ

Фашистиг погаандыктар эжелеп алган турганы элээн хөй европа чурттарынга делегейниң ийиги дайынының соонда боттарының ханыг истерин арттырып кааннар. Нацистер болгаш оларның чашпачылары кижи төрелгетенге удур коргунчуг үүлгедиишкиннерни кылганнар. Ынчаарга кемниг херек үүлгеткен шериг кижилерни болгаш оларның чашпачыларын агартырын ораладжып турар салдарлыг күштер делегейде, хамыктын мурнунда АКШ-та, ам безин бар болуп турар, олар чөптүг өжээн хылыжының бизиниден үүлгедикчилерни чайлаткаш, социализмге удур боттарының үүлгедикчи-хоралакчы ажылчорудулгазынга төрээн чуртунуң ол саттыныкчыларын безин ажыглаарын ораладжы турарлар. Бостон чурттуг суралгыг америк юрист, АКШтың юстиция министерствозунуң ажылдакчызы турган Джон Лофтус «Беларусьтың чажыды» деп номунда ол бүгүнүн дугайын бирден бирээ чокка чугаалап турар. Ийи чыл чартык үеним дургузунда АКШтың юстиция министерствозунуң тускай истелгелер киллизинге ол ажылдап турган.

Эзэсчи чалчалардан тургустунган «Беларусь» дээр бригаданың хылыкчы операцияларын автор чүве арттырбайн бижип турар. Фашистиг Германияның дүжүп бергениниң соонда, ол өлүрүкчү бөлүктүң ногаандыктары АКШ-тың тускай албанының АКШ-тың хоойлуаның үрээниилен Каттышкан Штаттарда идегелдиг хорааддалы тып алгаш, ол теде калбарып турган «соок дайының» чорударының «чөвүлекчилери» болуп, америк разведка албанынга ажылдап бергеннер. Лофтустуң сан-медээзиби-биле алырга, СС-тың составынга тура, Минскиниң, Смоленскиниң болгаш Витебскиниң чурттакчыларының ханын төп, кыра шаап турган кемкеректің нацпечи үүлгедикчилериниң бети дээрге-ле дөрт муң хире кижиин АКШ-тың күрүне департаментизиниң «политика дүүштүрер» киллизи чалча кылдыр биирин алган.

Ол киллис ТРЭ-ниң «кырынга» турган. 50 чылдарның эгезинде АКШ-тың шпион ведомствозунуң бюджединиң чартыныдан хөй ооң үлүүнге онаажыр турган. 47 даштыкы филиалдарлыг ол киллис сеелүкде барып, ТРЭ-ниң операция эргелелиниң кезээ болуп, ооң штаб-бажыныыны тургузуунга каттыжа бергеен.

Номдан билдиниң турары болза, делегейниң ийиги дайынының үезинде гитлерлиг фашизмге бараан болуп, Совет Белоруссияга ханыг дерзин үүлгедиглер кылып турган чүс-чүс, муң-муң өлүрүкчүлер чүгле чөптүг шиитклелдеп чайлап, чаштының турганнар эвес, харыы оларны ТРЭ «соок дайын» чылларында Совет Эвилелинге болгаш социалистлем каттыжылгазының өскедаа чурттарынга удур чажыт хоралакчы операцияларның шалыпчы отрядтарының «езээ» кылдыр ажылдап турган.

Радислав Островский, белорус саттыныкчы «чазактың президентизи, кажан-бир америк хамааты болганнарының аразындан эң-не өөрү эргелелдиг кижи; Франц Кушель, эжелеттирген Белоруссияның полиция начальниги, 1941 чылда хиличенкеттиргеен 40 муң совет хамаатыларның ханы-биле чүкүп алган; Станислав Станкевич, Борисов хоорайының 7 муң чурттакчыларын өлүрүп үзүткаарын баштап турган; Эммануил Ясюк, дайын чылдарында Клецкиниң бургомистри. Ооң башталгазыбиле чаңгыс хүн иштинде 5 муң совет хамаатылар үзүткаттынган. Ол дерзин үүлгедиг мынчыг янзылыг болган. Муң-муң хөрээженнерни, кыргаанарны, бичин уругларны хоорайның тенниг демир-удазы-биле кажаалаан шөлүнге бөле хавырып эккелген, ооң соонда Арлин дуганның чанында казып каан улуг онгарже чыгай бергеш, фашистер болгаш полицайлар хөме боолап турган, кырыг каапканнар. Авторнуң сөзү-биле алырга, мичаарда истелгениң федерация бюрозунуң директору турган Э. Гувернің ачызында Ясюк АКШ-ка хоргадай берген.

Дайын чылларында Минскиниң бургомистри турган, ам Нью-Йооктың Бронкс районунда чурттап турар Витольд Тумаштың дужаалы-биле 45 муң тайбың чурттакчылар боолаттырып, өрттеттирип, эстырып азы диригге хөмдүүп өлүрткеннер.

СС-тың оберштурмбанфюрери Фридрих Буккар база-ла шиитпирбейн арткан. Америк разведка албанынга ажылдап бээр деп чөпшээрешкениниң тайлымы-биле чөптүг шиитклелден ол чаштына берген. 1943 чылда Витебскиге гестапожуларның үүлгеткен араатанзыг хыдыышкынарынга Буккар боду киржип турган, аяа турган еврей ноон бүрүү-биле узүткаттынган дээрзи номдан билдинип турар. Фашист генерал Франц Зихстиң адын база Лофтус номда киргеен, ол болза Белоруссияның болгаш Смоленскиниң ногаандыгы. «Беларусь» дээр дээрбечи балыкту ол башкарып турган. Бодунуң үүлгедиишкиниериниге деңнежир хире кеземенчи ол өлүрүкчү көрбейн барган: кашла чыл иштинде кара-бажыңга олурган, ооң соонда ону хостап үндүрүпкен.

Совет Эвилелиниге болгаш социалистиг өске-даа чурттарга удур идеологтуг хаалдаашкынар кылыр дээш «совет херектер» талазы-биле специализзастаашкын чорудуп турган америк шинчилел театери дыка хөй фашист кем-херек үүлгедикчилерин хөлөйлеп алганнар. Оларны «Американың үүү», «Хосталга», «Хостуг Европа» дээр хоралыг радиостанциялар ажыглап турганнар. Совет Эвилелиниге удур психологтуг дайынны хөрлээлеп турган АКШ-тың элээн каш пропаганда эргелелдери база адаттынган радио станцияларынга «нацистерниң шуут-ла дузалакчылары турган кижилер «колдап» эгелээн дээрзин автор бижип турар. Оларның бирээзи Антон Адамович телевидение интервьюзунга «нацистерниң дузалакчызы турган» болгаш «америк шериг разведказынга ажылдап турган мен» дээрзин ажыы-биле билиргеен.

Ногаандыктарны чажырганы дээш хармысалганы чогум кым чүктээр ужуралгул? Номда харыы тодаргаа болгаш чангыс уткалыг бердинген: «соок дайын» үезинде америк разведка албаны. Чогум-па олар ногаандыктарны болгаш өлүрүкчүлерни камгалап, чогуур кеземенчеди тыныш алганнар.

Калчаараан антисоветтиг, антикоммунистиг угланыышкынны боттандырыы, делегейде байдалды чидиглендирип турар, боо-чепсекти эндере бүдүрүп күштелдирип турар вашингтончу «крестиглер» амгы үеде безин социализм чуртларынга удур хоралакчы ажылдарны колдадып турарлар. Оларның ол бүжар хөрээнин шапкычылары боттарының төрээн чуртунуң хөрээн саткан саттыныкчылар, тованчылар Ак бажыңдыг болгаш ТРЭ-ниң айтыышкыны-биле улустар аразынга өскөнчиир болгаш көрүүпсе чорукту нептередип турарлар.

М. МАТЯЖ.
(СЭТА).

ОРГКОМИТЕТ ХУРАЛЫ

ССРЭ-ниң улустарының чайгы VIII Спартакиадазының түңнел маргылдааларына бүгү эвилелдешкен республикаларның, а ол ышкаш дыка хөй чурттарның даштыкы аалчылары киржирлер. Ооң программазында спорттуң 32 хевири бар. Ол дугайында Спартакиаданың кол судьязы А. Колесов Спартакиаданың организастыг комитединиң Москвага май 11-де болган хуралынга чугаалаан.

Найысылалдың спорт залдарынга эң бир дугаарында баскетболистер ужурашкан. Даарта Москвага эр болгаш херээжен улустуң марафон чарыжы эгелээр. Май 20-де Ташкентиге теннисчилерниң оюну болур. Спорттуң ees хевириңге ужуражылгазы нюпьда көрдүнген. Спартакиаданың байырлыг ажыдыышкыны июль 23-те, В. И. Ленин аттыг Төп стадионга болур. А хаашкының —Москвадың «Россия» концерт залынга август 6-да деп планнап турар.

Ук хуралга оргкомитеттиң даргазының оралакчылары В. Игуменов — медицина-санитар хандырылгазының беленииниң дугайында, А. Середа — түңнел маргыдааларының ажыдар байырлал дугайында, В. Сумочкин — материал-техниктиг хандырылга дугайында чугаалаанар.

СПАРТАКИАДАНЫҢ УЗУН ЧАЙЫ

ССРЭ-ниң улустарының чайгы сески спартакиадазының түңнел оюннары бо чылын эрте эгелээн. Москвага, «Динамо» дээр универсалдыг залга май 11-де баскетболистерниң баштайгы эге оюннары эгелээн.

Бодунуң хемчээлиниң талазы-биле олимпий оюннарындан дудак чок маргылдааларга эң шыырак 11 муң совет спортчу чыглыр. Оларның аразында эвилелдешкен он беш республикаларның, Москваның, Ленинградтың төлээлекчилери бар. Спартакиаданың программазында спорттуң 32 хевири кирген. Оларның шуптузу олимпий маргылдааларының хевирлери, ооң иштинде стол теннизи, синхронныг эжиндириишкин болгаш оттуг шөлге хоккей, а ол ышкаш шыдыраа болгаш самбо дээн ышкаш хевирлер база бар.

Спорттуң чамдык хевирлериде чаа түүлдер база бар. Яхтсменнер чаа «Виндгляйдер» деп класска маргыжар. Чадаг-тергежилериниң, байдаркаларга база каноэге эжиндирериниң, беш хевириниң мастерлериниң программазы калбарган. Спартакиаданың баштайгы чемпионнарын илередир марафон чарышка эр улус-биле бир дөмей херээженнер бо чылын бир дугаар шаннал дээш туржурлар. Бо маргылдаа найысылалдың олимпий оруунга май 14-те болур.

Спартакиаданың түңнел оюннары бүдүн чай дургузунда үргүлчүлээр. Оларны түүле Москваның эвес, Таллиниң, Алма-Атаның, Львовтуң спорт ареналары база хүлээп алыр. Июль 20-ден август 6-га чедир маргылдаалар изиг түлүк болур. Графикти ынчаар тургускан чорук совет спортчуларның делегей чемпионаттарынга болгаш Эдмонтонга (Канада) болур делегей универсиадазынга киржириңге идиглиг.

Дөрт чыл мурнунда дег, Спартакиадага даштыкы аалчылар база киржир. ССРЭ-ниң Спорт комитеди 61 чурттун 700 ажыг спортчуларын чалаан.

Эн шилиндек атлеттернин старттары Спартакиаданың массалыг маргылдааларыбыле денге эгелээн, анаа 80 миллион ажыг кижи киришкен.

Херээжен баскетболистернин маргылдаазы май 24-ке чедир уламчылаар. Ук маргылдаалар баштайгы дөрт бөлүктерге эртеп, а ооң соонда оларның биирээзиндей-не ийи эн тергин коллектив түңнел сес команданы тургузар. Тиилекчилеврнин дөзүзүнда аммыныңа Москваның болгаш Латвиянчы ийи командазы бар. Найысылалзын спортчулары баштайгы ийи спартакиадага. Прибалтиканың төлээлекчилери — сөөлгү беш спартакиадага чемпионнаарнар.

Ю. ХРОМОВ.
СЭТА-ның корр.

ЧАҢГЫС ААЙ ЧУРУМЧУДАР

Нинти билиг школаларының өөреникчилериниң хуу херээ — бүгү-нинти өөредилгезинин база бир чугула документилериниң бирээзи болуру улус өөредилгезинин ажылдакчыларынга эки билдингир, ону бүгү ада-иелер базаа ынчаар билип ужурлуг. Өөреникчиниң хуу херээнге ооң дугайында бүгү-ле медеглелдер кирер. Хуу херек бүгү школаларда өөреникчи бүрүзүнде бар. Ындыг болганда улус өөредилгезинин удуртур органнары ону ыяап боттандыраарын школалар удуртукчуларындан, класс удуртукчу башкыларындан (хуу херекти инструкция ёзугаар олар четчелеп долдурар) шынгыы негээр апаар.

Ынчалза-даа маңгаа хамаарыштыр таарзынмайн чорууп бодалымны солун дамчыштыр илередип, бо талазы-биле ажылдап чорууп эш-өскүлериниң, ада-иелериниң сагыш-оюдларын дыннаксаар-дыр мен. Чүл дээрге өөреникчи бир школадан өске школаже шилчип турар үеде ооң хуу херээн кажан, кандыг байдал-биле шилчидириниң, үнген өөреникчи кайы-бир школада киргеи дээр дугайында школа кандыг документиге даянныл база чаа барып кирип турар школазы ол өөреникчиниң канчаар хүлээп алырыл деп чүве черле бистиң республиканың девискээринде чаңгыс аай эвес болуп турар.

Өөреникчи өөренип турган школазындан ада-иезинин чурттаар, ажылдаар черинин ааны-биле үнүп чоруур апарганда, хуу херектин инструкциязының ийиги түүлүн ёзугаар, хуу херекти өөреникчилериниң ада-иелериге беринтее ужурлуг. А бисте Тыва АССР-ниң девискээринде инструкцияның ол иеелдезин школалар удуртукчулары күүсетпейн турар. Школа директорларының хөй кезин өөреникчи чоруур апаарга, шилчилге-справка (направление), эртемнер аайы-биле демдектериниң табелин кылып бээр, барган школазындан өөрени бергени шын дээрзинин дугайында шынзыдылга албаанда, хуу херекти шилчип чорун турар өөреникчилерниң төрелдеринге бербейн турар. А чамдык таварылгада өске школадан келген өөреникчи баар дээн школазына келгеш, шилчилге бижиир, демдектериниң табелин көргүзеге, «хуу херээн эккөөнге хүлээп алыр бис» дээш албайн баар таварылгалар база хөй. Маңаа чижек кылдыр ийи өөреникчилиг адаже Тожу районе көже бергеш, уругларының хуу херектерин экзээр боор аазап, школага киирип кааш, бадыткал шынзылганы, Бай-Тайгада өөренип турган школазындан хуу херектерни ап алгаш, (уругларының аазы бир совхозка электрик турган) дедир бар чыда, Кызылга транспортка билет чогудан тос хонганы мээн ажылдан турган школам амыдыралыма таварышканын сактыр-дыр мен.

Дыка хөй таварылгада өөреникчини школага хүлээп алгаш, өөренип киргеи шын дээр дугайында бадыткал бижиин-даа чорутпас, а өөренип турган школазы хуу херекти шыгжап чыдар, чамдыкта бадыткал дыннадыг бижик чедип-даа кээрге, хуу херекти чорутпайн баарлар. Бо бүгүнүн түнелинде школаларда хуу херек чок өөреникчилер кайы хөй болуп турар.

Мен бодап көөрүмге, бо ным